

Бхагават катха. – Діллі, 1994 – 425 п. *Віджайендр Снатак*. Радга Валлабг сампрадай: сіддгант аур сагітъя. – Діллі, 1990 – 357 п. *Говіндтрігунаят*. Кабір кі вічардгара. – Аллагабад, 1975 – 387 п. *Діндаял Гупт*. Аштачхап аур Валлабга сампрадай. – Діллі, 1985 – 367 п. *Міра Баї* аур ункї падавалі. – Діллі, 1995 – 406 п. *Нарада бгакті сутра*. – Агра, 1978 – 178 п. *Нітьянанд Шарма*. Радга Валлабга сампрадай. – Агра, 1991 – 245 п. *Рамчандр Шукла*. Трівені. – Діллі, 1967 – 345 п. *Шанділья бгакті сутра*. – Агра, 1967 – 13 п. *Шрімадбхагавадгіта*. – Діллі, 1993. – 165 п. *Харібгакті расамріта сінду*. – Діллі, 1968 – 123 п.

Довжжок Т.В., к. філол. н.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ЧИ МОЖЛИВИЙ ПОСТГУМАНІЗМ У СЛОВ'ЯНСЬКОМУ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВІ? СПРОБА НОВОЇ МЕТОДОЛОГІЇ

Стаття присвячена критичному оглядові найновішого напрямку гуманітарних досліджень, що його визначають як постгуманізм. Авторка розкриває головні категорії нової «парадигми середовища» (не-людське, життя як таке, матеріальність), а також намагається застосувати їх в інтерпретації поезії Віслави Шимборської.

Ключові слова: (не)антропоцентризм, гуманітаристика, “інтерпретативізм”, матерія, річ, середовище, біомистецтво.

Статья посвящена критическому обзору новейшего направления гуманитарных исследований, называемого постгуманизмом. Автор раскрывает основные категории новой «парадигмы среды» (не-человеческое, жизнь как она есть, материальность), а также пробует применить их в интерпретации поэзии Виславы Шимборской.

Ключевые слова: (не)антропоцентризм, гуманитаристика, “интерпретативизм”, материя, вещь, среда, биоискусство.

The article is devoted to the critical review of the latest trends of Humanitarian Studies, called posthumanism. The author reveals the main categories of the new «paradigm environment» (non-human, life as it is, the materiality), and tries to apply them in the interpretation of Wislawa Szymborska's poetry.

Key words: (not) anthropocentrism, humanities, “interpretativizm”, matter, thing, environment, bio-art.

Здавалося б, зовсім нещодавно, наприкінці ХХ століття, літературознавство, все ще охоплене постструктуралізмом, почало розширювати свої межі, щораз більше занурюючись у інтердисциплінарність, привласнюючи категорії соціології, політології, культурології, претендуючи на сфери політики й ідеології, на декодування взаємин

суспільства і влади, а передусім – на роль захисника маргіналізованих: колоніальних культур, жінок, сексуальних меншин тощо. При цьому виникають – і ми досі відчуваємо цей процес як певне становлення, утвердження, боротьбу – дослідницькі підходи, спрямовані на вивільнення в літературному тексті «ігнорованих» раніше явищ – гендерних, тубільних у їх протистоянні з імперськими, феміністичних, queer-ових, етнічних, субкультурних тощо. Ми ніби й досі великою мірою відчуваємося у цьому моменті ламання бар'єрів між літературно-критичними студіями і культурологією, в осерді нарративізму і літературної антропології. Аж виявляється, нині вже 2012 рік, повноцінне третє тисячоліття, й людство, усвідомлюючи себе на початку великої (принаймні у хронологічному розумінні) епохи, дещо боязко поглядає в майбутнє та починає шукати орієнтирів у світі перевиробництва, зруйнованого екобалансу й надлюдських технологій.

У Польщі (у відповідь на ініціативи західних, передусім, американських наукових осередків) вже кілька років поспіль з'являються публікації, які – досить провокаційно та несподівано – проголошують «смеркання» ери гуманізму й антропоцентризму і відповідно накреслюють розгортання нової наукової парадигми у гуманітаристиці загалом і в літературознавстві зокрема. Йдеться передусім про дослідження Моніки Бакке, Еви Доманської, Павла Маєвського, Йоланти Брах-Чайни, Кшиштофа Арбішевського, Еви Бінчик, Яцека Малчинського та інших. Кількома штрихами спробуємо окреслити основні тези цього нового напрямку, який ми не прагнемо ані беззастережно засвоювати, ані проголошувати як нову універсалію, вбачаючи у його пропозиціях багато суперечливого.

Згадані зміни найперше знаходять вираження у філософії науки, історії і мистецтвознавстві, проте, без сумніву, мають проектуватися і на розуміння природи й мети літературної творчості як процесу і тексту як його матеріального продукту.

«Ми є свідками наростаючої кризи винятковості людини, що одні сприймають як загрозу катастрофи, інші ж як обітницю визволення з прикрої тісняви антропоцентризму» [Bakke 2010, 337-338], - пише Моніка Бакке. Дійсно, надходить час, коли людина поволі розуміє, що вона не сама на планеті, що лише усвідомлюючи свою єдність з довіллям і свою відповідальність за гармонійні стосунки з усім, що спільно існує на Землі, вона матиме майбутнє. Сучасний польський філософ Йоланта Брах-Чайна у книзі «Оболонки розуму» (2003) пропонує нове розуміння людського суб'єкта, не обмеженого традиційним дуалізмом суб'єкт-об'єкт, пропонує також мислити людину як включену в «матерію, тканину» світу, не виокремлюючи її як центру світобудови [Brach-Czaina 120]. Таким чином, світ людських суб'єктів поширюється на інших: не-людей, тварин, так звану неживу природу, рукотворні речі, все те, що раніше сприймалося немовби в опозиції до *homo sapiens*. Такий підхід вимагає переосмислення зв'язків між природою та культурою у широкому розумінні. Критичний аналіз цих процесів є основою напрямку, що його пропонують визначати як **критичний постгуманізм** [Bakke 2010, 338].

Ева Доманська у книзі «Історія та сучасна гуманітаристика» доводить, що через неспроможність наявної наукової методології відповідати на виклики сучасного світу нині утворилася така собі «парадигматична прогалина», коли колишня науково-гу-

маністична методологія виявляється непридатною, а нова перебуває у стадії формування [Доманська 2012, 155]. На її думку, ми спостерігаємо змагання двох парадигм – конструктивістсько-інтерпретативної та постгуманітарної, поки що з перевагою першої. Дослідниця відверто пише про – як вона стверджує – помітну дегенерацію дослідницької програми конструктивізму, зокрема текстуального або інтерпретативного конструктивізму, котрий вона неодноразово окреслює як «інтерпретативізм» [Доманська 157-160]. «Інтерпретативізм» характеризують певні прагматичні зміщення, що й призвели до вичерпання цього напрямку, а саме: політизація гуманітарних досліджень, мислення в категоріях відносин між знанням і владою, ідеологічна орієнтованість на участь у суспільних змінах, боротьба за справедливість, демаскування практик дії влади (фемінізм, постколоніалізм, меншинність, лівацтво в гуманітарних студіях). З методологічної точки зору «інтерпретативізму», за Евою Доманською, властиві: пізнавальний релятивізм, зосередження радше на вдалості інтерпретації, аніж на її правдивості, рефлексійності [Доманська 2012, 160].

Отже, науковці, що відносять себе до постгуманізму, проголошують «відвертання від тексту та повернення до матеріальності (присутньої і доступної «тут і зараз»)». Йдеться, відтак, про перехід від інтерпретативно-конструктивістської парадигми до парадигми середовища, в якій необхідними будуть компліментарні підходи, які поєднують гуманітарні, соціальні та природничі науки, аби можна було здійснювати спільні дослідження середовища, тварин, рослин, об'єктів біомістечтва, а також присвячених цим питанням художніх текстів. Праці західних вчених, що на них спираються польські дослідники, серед яких Грехам Гарвей, Вал Плавуд, Ніколас Роуз, Діана Кул, Саманта Фрістга інші, маніфестують відхід від традиційного (картезіанського) розуміння матерії як пасивної та мертвої. В цілком новому контексті сучасного світу матерія (а разом з нею і речі) стає активною, непередбачуваною, наділеною неінтенційною дієздатністю формою постійного становлення. Наука починає шукати обґрунтованого знання, яке б надало відчуття безпеки у світі, і тому ставить життєво важливе питання: що слід робити і як вести морально відповідальне життя у світі, де кожен має (і має право мати) свою правду [Доманська 2012, 161-162].

У зв'язку з цим, як передбачають постгуманісти, категорії Іншого, Чужого, конфлікту, національної та расової ідентичності, суверенності індивіда тощо поволи будуть замінюватися категоріями суєдства, приязні, порозуміння, співучасництва; значення набуватиме передусім етика турботи, солідарності, поваги і сила спільноти. Гуманітаристика поволи відмовлятиметься від постмодерністських «готичних метафор» смерті, кінця, апокаліпсису, катастрофи, смерті автора, порожнечі, ніщо тощо та спрямовувати себе у бік критичної надії [Доманська 2012, 167]. Критична надія базуватиметься на «екологічному мисленні» з першорядною для неї ідеєю про життя як таке (zoe), адже будь-яке знання має бути умовою участі у живій системі планети та чинником виживання.

Учені в такий спосіб доходять до, здавалося б, цілком парадоксального заклику: відійти від гуманістичної візії людини як міри усіх речей та центру дослідницьких зацікавлень і побудувати проект неантропоцентричної гуманітаристики! Ясна річ, формулювання це є прикладом оксюмору, проте, як стверджує Ева Доманська, людина

або «буде із» зрозумілими суб'єктно не-людськими Іншими, або її взагалі не буде [Доманська 2012, 166].

Здавалося б, складно перенести подібні заклики на конкретний ґрунт літературно-критичного аналізу, адже, як бачимо, текст у нинішніх постгуманістів загалом потрапляє у немилість: археологія, криміналістика, біополітика – ось що хвилюватиме гуманітаріїв майбутнього, як про це заявила Ева Доманська у своїй лекції, що відбулася 6 березня 2012 року в Центрі Польських та Європейських Студій НаУКМА. Проте виявляється, що піднята нині як гасло критика людської позиції в ієрархії живого буття вже півстоліття тому по цеглинці «викладена» у звичних, зворушливих, зовсім не патетичних словах поезії Віслави Шимборської, яка два місяці тому покинула наш земний світ. Проблема самоусвідомлення людини, її минулості і водночас суспільної її історичної зумовленості звучить в її поезії починаючи від перших збірок, виданих ще у 50-ті роки ХХ століття.

У вірші «Циркові тварини» зі збірки «Тому й живемо» (1952) поетка відкриває нам мислення у категоріях співучасті, рівності з не-людьми, тобто тваринами, а в інших текстах – також із неживою природою. У цьому вірші поетка усвідомлює, як предметне ставлення до тварин відображає огиду і нищість втіхи від приборкання тих, кого людина просто не в змозі пізнати.

Палаю від сорому я, людина [...].

День був сповнений злих утіх:

Шалу оплесків не бракувало,

Хоч рука, довша на батіг,

На піску гостру тінь кидала [Шимборська 2011, 7].

Вірш «Розмова з каменем» зі збірки «Сіль» (1962) – це оповідь про спробу, а швидше ідею порозуміння з тим, що ми вважаємо неживим. Це мрія про пізнання внутрішньої суті того, що завжди «всією поверхнею повернуте до тебе, зате ... відвернуте всім нутром», однак існує у спільному з нами вимірі, бо вийшло зі спільного з нами джерела:

Стукаю в двері каменя:

- Це я, впусти мене.

Приходжу суто з цікавості,
життя для неї – єдина нагода. [...]

маю на все це не досить багато часу.

Моя тлінність має тебе зворушити [...].

Стукаю в двері каменя:

- Це я, впусти мене.

Не можу чекати дві тисячі
років

На те, аби ввійти під твій дах

[Шимборська 2011, 11].

Дві тисячі років – час, потрібний, аби органічне тіло постало в подобі каменя! Відтак, поетка замислюється над тим, що нині цікавить неантропоцентристів: де межа між органічним і неорганічним, живим і мертвим, і чи така вже вона непорушна (експерименти з вживленням ДНК у рослини, люди-кіборги)? В. Шимборська говорить про це у своїй поезії щоденності, не претендуючи на творення нової парадигми, просто відкриваючи у людині людське для самої людини, бо ж ніхто за нас самих не здатен усвідомити, хто ми є і яке наше місце у світі, навіть якщо позбавимо себе ролі суб'єкта дієвості (sprawczości), як це бачать згадані науковці.

До збірки «Сто втіх» (1967) належить вірш «Довгоп'ят», в якому звірятко, «дивом врятоване від подальшої переробки, бо на делікатеси не годиться, на комір існують більші» звертається до людини так:

Доброго дня, великий пане,

Що мені даси за те,

Що нічого не мусиш у мене відбирати? [Шимборська 2011, 19].

Це текст про усвідомлення цінності життя окремої тварини, баченої – як тепер кажуть нам постгуманісти – у всій її суб'єктивності й індивідуальності. Подібне усвідомлення приходить на тлі безлічі понівечених тваринних тіл, бо лише «дрібка нас, не видертих з хутра, не знятих з кісток, не вискубаних з пір'я, вшанованих у голках, лусці, іклах, рогах» [Шимборська 2011, 19]. Форми поетичного мислення В. Шимборської становлять несподівано яскраву ілюстрацію того погляду на тварин, які зокрема пропагує Моніка Бакке у своїх статтях «Неантропоцентрична ідентичність?» [Bakke 2006], «Постгуманізм: людина у світі більшому за людський» [Bakke 2010].

Людина у Віслави Шимборської – не цар природи, а навпаки, істота обділена, позбавлена всезнання довколишнього «безрозумного» світу. Лише частково, через власну рефлексуючу самосвідомість, вона є учасником великого замислу творіння. Людина в цій поезії нерідко постає як істота, що втратила первісне знання, і тепер прагне «достукатися» до серця досконалої і завершеної сутності, якою є камінь, або, наприклад, рослина з пізнього вірша «Мовчання рослин» (2002):

В мене маєте імена:
Клен, лопух, омела,
Верес, ялівець, печіночниця,
незабудка,
Я ж для вас безіменна.

Спільна наша мандрівка ...
Розмова з вами необхідна і неможлива.
Термінова в покvapнім житті
І відкладена на ніколи
[Шимборська 2011, 103].

В. Шимборська говорить нам про досконалу гармонію, яка панує у Всесвіті, і лише людина своїм бажанням винятковості, раціоналізації та вдосконалення того, що існує вічно, вносить дивний неспокій у створене за вищим законом довкілля. У вірші з промовистою назвою «Псалом» поетка підважує очевидні для нашої цивілізації поняття, такі як держава, суверенність, кордони, територіальна приналежність, просто поглянувши на все це з іншої, позалюдської перспективи:

О, які ж нещільні кордони людських держав!

Скільки над ними хмар пропливає безкарно,

Скільки пустельних пісків пересипається з краю до краю ... [Шимборська 2011, 130].

На питання, чи можливий постгуманізм у слов'янському літературознавстві ми, звісно, відповісти не зможемо, аж поки в межах цього напрямку не сформується чіткий погляд на літературну творчість і на методологію аналізу художнього тексту. Проте вже тепер бачимо, що проблематика стосунків людини з організмом планети, яка стає все більш популярною нині, має свою присутню історію в поезії польської Нобелівської лауреатки, котра без зайвого пафосу зводить людину за руку

з п'єдесталу царя природи на розмову з каменем, рослиною, жуком, довгоп'ятом. І не вона єдина, адже хто як не ксьондз Ян Твардовський умів говорити з кожним сонечком, мурашкою, кузкою, не стаючи від того менш людським і менш «антропоцентричним». Адже польською мовою гуманний перекладаємо як «ludzki», отже, постгуманізм маємо розуміти як «postludzkość»?!

Доманська Е. Історія та сучасна гуманітаристика: дослідження з теорії знання про минуле / Ева Доманська. – К.: Ніка-Центр, 2012. *Шимборська В.* Може, це все / Віслава Шимборська; упор., пер. із пол., вступ А. Савенця. – Ольшаница, Bosz, 2011. *Bakke M.* Nieantropocentryczna tożsamość? // Media. Ciało. Pamięć. O współczesnych tożsamościach kulturowych / Monika Bakke: pod red. Andrzeja Gwoździa i Agnieszki Nierackiej-Ćwikiel. – Warszawa: Instytut imienia Adama Mickiewicza, 2006. *Bakke M.* Posthumanizm: człowiek w świecie większym niż ludzki // Człowiek wobec natury – humanizm wobec nauk przyrodniczych / Monika Bakke: pod red. Jacka Sokalskiego. – Warszawa: Neriton, 2010. *Brach-Czaina J.* Błony umysłu/ Jolanta Brach-Czaina. – Warszawa: Sic!, 2003.

Дорошенко К.С., магістр,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ІДІОСТИЛЬ МАРІАННИ КІЯНОВСЬКОЇ: ЛЕКСИЧНО-ОБРАЗНА СФЕРА

У статті проаналізовано лексичну та лексико-фразеологічну сфери творчості Маріанни Кіяновської. Складено метафори за частинами мови, а також структуровано образи, які простежуються в текстах. Схарактеризовано звукову організацію поетичної мови М.Кіяновської.

Ключові слова: метафора, образ, звукові асоціації

В статье проанализировано лексическую и лексико-фразеологическую сферы творчества Марианны Кияновской. Классифицированы метафоры за частями речи, а также структурированы образы, которые прослеживаются в текстах. Охарактеризовано звуковую организацию поэтического языка М.Кияновской.

Ключевые слова: метафора, образ, звуковые ассоциации

The article analyzes lexical and lexical-phraseological fields of the works of Marianna Kiianovska. The metaphors are classified according to the parts of speech, and the images, which are traced in the texts, are also structured. The sound organization of Marianna Kiianovska's poetic language is described.

Key words: metaphor, image, sound associations

Поезія 90-х фіксує чітку тенденцію до метафоричності, однак метафора виходить